

УДК 342.1

Р.С. ВЕПРИЦЬКИЙ, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНОЛОГІЇ

Ключові слова: феноменологія злочинності, аналіз фактів, умови і причини, філософія, право, кримінологія

Феноменологія (походить від грецького *phainomenon* – явище і *logos* – слово, вчення) [1] є галуззю філософії, яка розглядає якості і ознаки об'єктів і відносини між ними як необхідність, як явища природи. Завданнями феноменології є формалізація відносин між об'єктами і представлення їх у формі законів і взаємозалежності. Феноменологія суспільства вивчає формальними засобами структуру суспільних систем, груп, інших складових елементів, їх розвиток і взаємодію та залежності. Як наука феноменологія спирається на явища, факти, події (феномени) і представляє собою самостійну наукову галузь в системі теоретичного суспільствознавства – науки про суспільство і його закони. Феноменологія ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ – феноменів у реальній дійсності, вивчення їх природи та соціальних відносин, які виникають у зв'язку з їх сприйняттям.

Основним інструментом феноменології є аналіз фактів. Класичною феноменологічною теорією є вчення І. Ньютона про механіку тіл, яка формальними методами вивчає фізичні якості об'єкта дослідження: вагу тіла, об'єм маси, їх рух і взаємозалежність, але не намагається дати пояснення чому закони механіки саме такі, а не інші. Суть факторного аналізу системи суспільства, чи інших систем полягає в тому, що формальна система розглядається як множина величин, кожна з яких впливає на деякі інші і зазнає на собі впливу інших. Кожна величина складається як результат діяльності інших величин (факторів) і через їх взаємодію реалізуються, проявляються факторні взаємозалежності.

Філософія є основою всіх наук про суспільство та природу. Загальною методологією філософії є діалектичний та історичний матеріалізм. Діалектика дозволяє пізнавати явища в їх динаміці, розвитку, змінах, трансформації і еволюції, а історичний матеріалізм дає можливість вивчати явища суспільного життя та природи у часі, в їх виникненні, становленні і перспективі, тобто в минулому, сучасному і майбутньому, в історичному вимірі і порівнянні. «Діалектика ні перед ким не прихиляється і по самій суті своїй критична і революційна» [2].

Феноменологія як наука має подвійний характер, з одного боку це галузь загальної філософії, а з іншого, феноменологія вивчає окремі сфери суспільного життя, набуває конкретного наукового характеру і спрямовується на пізнання тих чи інших явищ (феноменів) з використанням тільки її властивих методів, способів і прийомів дослідження, розділяючись на ряд підгалузей феноменології як науки, наприклад, феноменологія права, феноменологія злочинності, феноменологія влади, феноменологія конфлікту тощо. Феноменологія права – це напрям філософії права, який вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ – феноменів у діяльності (в широкому розумінні) [1].

Е. Гуссель (1859–1938), німецький філософ, який вважається засновником феноменології, вважав, що кожне явище «само себе розкриває, трактує, експлікує раціонально зрозумілим способом» [3]. Право, як об'єкт феноменологічних досліджень, постає як «особливий світ існування понять і норм, як складний процес відображення соціальних відносин, інтересів, цілей в правових нормах в результаті свідомої цілеспрямованої діяльності правотворчих органів». Феноменологія права є комплексною науковою галуззю, що знаходиться на стику філософії і правознавства.

З феноменологією права тісно пов'язана феноменологія злочинності. Феноменологія злочинності, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно являється вченням про форми прояву злочинності, а відтак є окремою дисципліною кримінології,

яка займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер.

Термін кримінологія складається з двох слів: латинською *crimen* (злочин) та грецькою *logos* (вчення, поняття) і буквально перекладається як «вчення про злочин» [4]. Вперше термін «кримінологія» був використаний Рафаело Гарофало, італійським вченим, який у 1885 році видав книгу «Кримінологія».

Кримінологія займається розробкою загальних проблем протидії злочинності, виявлення її причин і умов виникнення, вивченням особи злочинця, впливу на нього. Кримінологія досліджує злочинність як соціальне явище, яке проявляється в суспільно небезпечній поведінці людей. «Кримінологія досліджує дані про злочинність в цілому, а також по окремих видах і групах злочинів і по окремим кримінологічним проблемам (наприклад, злочинність неповнолітніх, рецидивна злочинність, групова злочинність)» [5].

Як вже вище зазначалось, феноменологія злочинності, як окрема дисципліна кримінології, вивчає конкретні злочини в їх сукупності і кримінальних сферах, вона аналізує конкретні форми прояву злочинності в конкретних умовах, часі та місці вчинення. Невипадково темою даного монографічного дослідження обрано кримінологічний аналіз феноменології злочинності в регіоні, тобто в залежності від специфіки соціальних умов суспільного життя того чи іншого регіону України. Феноменологія злочинності має вихід на проблематику філософії права і загальної кримінології і може забезпечити перехід через правознавство від філософії права до рішення практичних завдань, протидії злочинності, від наукового пізнання права, до його філософського осмислення і розробки конкретних форм діяльності з протидії злочинності в окремих кримінальних сферах, в регіоні, в певний час і за певних умов.

Злочинність і окремі злочини є кримінально-правовими явищами. Чимало питань, що належать до сфери кримінології, передусім розуміння суспільного феномену злочинності, а також злочинних вчинків людини потребують теоретичних та прикладних знань з право-

вої, соціологічної, психологічної, педагогічної наук, та певною мірою, з галузеві науки біологічного напрямку: психофізіології, генетики, психіатрії, сексології тощо [4]. Феноменологія злочинності, як наука, вивчаючи злочинність в конкретних формах прояву використовує і економічну теорію і демографічну ситуацію і проблеми міграції та питання ідеологічної роботи в певних кримінальних сферах, на певних територіях і в реальних умовах. Злочинність, яка є головним предметом кримінології, за своєю формою є різновидом соціального відхилення (девіації), що є наслідком різних причин і умов суспільного життя. Тому феноменологія злочинності вимагає для свого дослідження комплексного підходу. Для ефективної боротьби з будь-чим треба, насамперед, знати якомога більше про протидіючу сторону. В даному випадку суспільству і державі протистоїть злочинність – соціальний феномен з досить активним біологічним і психологічними компонентами і широким спектром продукуючих факторів. Продовж багатьох років вчені – кримінологи ведуть мову про необхідність їх усунення [6]. Феноменологія злочинності не тільки досліджує злочинність в конкретних формах, а й виробляє заходи протидії саме конкретній злочинності.

Предметом кримінології є причини злочинності, тобто її соціальні фактори, явища і процеси, які впливають на існування злочинності в цілому і на вчинення окремих правопорушень, за які в кримінальному законодавстві передбачена кримінально-правова відповідальність. Кримінологія також вивчає особистість злочинця, сукупність його якостей, ознак, характеристик, зв'язків і відносин які мають суттєве значення для вчинення протиправного діяння. Проблема попередження злочинності як антисуспільного явища також є важливим завданням кримінальної науки.

Феноменологія злочинності, як галузь кримінології, вивчає ті ж кримінологічні проблеми, але в залежності від факторів, генеруючих ту чи іншу протиправну дію, відокремлює групу факторних феноменологічних моделей, відбирає суттєві, врахування впливу яких дозволяє розробляти заходи протидії для їх усунення, або підтримки для посилення їх

позитивного впливу. Феноменологія злочинності вивчає злочинність як соціальне явище, пов'язане з суспільними процесами різноманітними факторами залежності. Фактори впливу різних суспільних процесів на злочинність не є сталими раз і назавжди, перелік їх не можна визначити як вичерпний, оскільки він змінюється залежно від оточуючого середовища, від інших факторів часто не кримінологічного характеру, від часу, місця і суб'єктів вчинення правопорушення. Вивчення найбільш загальних, значимих та розповсюджених кримінальних явищ вимагає їх деталізації, різнобічного аналізу, проникнення в суті явища, звернення уваги на конкретну особистість, її характерні ознаки. Не можна, наприклад, таке явище як зростання насильства в сім'ї, поширення агресії серед учнів загальноосвітньої школи, зокрема, серед дівчат, пояснити одною причиною-недоліками виховання чи відсутністю контролю за їх поведінкою. Л.А. Шепеленко вважає, що «немає таких змін в суспільстві, які б прямо чи опосередковано не впливали б на функцію і рівень злочинності. Є фактори впливу різних специфічних процесів на злочинність. Існують факторні впливи злочинності на інші суспільні процеси. Перелік значимих факторів явища, процесу неможливо визначити раз і назавжди. Цей перелік залежить не тільки від якостей досліджуваного процесу, але і від якостей постійно змінюваного оточення. Чим більше необхідна точність дослідження, тим більше число факторів доводиться розглядати. Частина факторів діє з немалим розривом в часі. Значимість факторів постійно змінюється. Крім прямої дії існують опосередковані. Через більшу кількість ланцюжків взаємних впливів вони впливають на функцію злочинності узгоджено, одночасно протилежні самі з собою, тому виміряти і оцінити побічні впливи факторів надто складно» [7].

Кримінологія, як загальна наука про злочинність, покликана не стільки описувати, скільки пояснювати антисуспільні явища і процеси, які становлять предмет її вивчення. Злочином можна вважати тільки такий поступок, який заборонений законами. Стаття 11 Кримінального кодексу України [8] гласить,

що злочином є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Не є злочином дія, або бездіяльність, яка хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

В юридичній науці існують різні визначення поняття злочинності, виходячи із різних уявлень про природу злочинності. Соціальний феномен злочинності виражається у кримінальній активності окремих членів суспільства. Численні фактори, що зумовлюють вчинення злочинів і злочинність як суспільний феномен, в різні часи та у різні періоди розвитку суспільного життя і на різних територіях, або як прийнято нині говорить, в різних регіонах, є неоднаковими не лише за поширеністю та змістом, а й за інтенсивністю, тривалістю, стійкістю зв'язків, глибиною впливу. Феноменологія злочинності за цими показниками досліджує такі характерні риси конкретної злочинності як більша чи менша масовість, небезпечність, інтенсивність, спрямованість, прояв індивідуальних та групових чинників та їх причини: економічні, соціальні, демографічні, регіональні та інші. А.П. Закалюк на основі вказаних факторів визначив наступне предметно-сутнісне поняття злочинності: «Злочинність – це феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» [4]. В цьому визначенні немає деяких традиційних для поняття злочинності ознак, зокрема, пов'язаних з територією і часом, оскільки вони, як вважає А.П. Закалюк, стосуються виміру злочинності, а не її сутності. Певне з цим важко погодитись оскільки розкрити сутність злочинності, вивчити її феномен неможливо без врахування поширеності тієї чи іншої категорії злочинів, тобто без врахування територіальності, як і не можна вивчити та визначити злочинність поза конкретним часом її вчинення та дії кримінального закону в часі і просторі.

Автор даного дослідження пропонує визначити злочинність як поняття кримінології, характеризуюча сукупність всіх фактично вчинених протиправних діянь, за кожне із яких передбачене чинним кримінальним законодавством кримінальне покарання та масове негативне соціально-правове явище, якому властиві певні закономірності, кількісні та якісні характеристики.

Як соціальне явище злочинність займає центральне місце в кримінології, це її своєрідний субстрат, що обумовлює існування і розвиток комплексу теоретичних, методологічних, методичних, практичних й інших підходів щодо вивчення її характеристик, ознак, форм, проявів, інструментарію вимірювання, визначення детермінантів та системи запобігання їй [9]. Феноменологія злочинності деталізує вказані підходи і фактори залежно від виду злочинності, її причин і умов, виходячи із того, що в кримінології злочинність часто визначають як суспільний або суспільно-правовий феномен, як «відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має кримінально-правовий характер, класову сутність та складається з усієї сукупності злочинів, вчинених у певній державі у відповідний період» [10]. На фактор території і часу в феноменології злочинності вказує і О.М. Литвак «злочинність відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу» [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., – 2004. – 758 с.
2. Маркс К. Сочинения. Т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2 изд. – М., Политиздат, 1967.
3. Hamrick W. S. An Existential Phenomenology of Law: Maurice Merleau / W. S. Hamrick. – Ponty, Dorolrecht, 1987. – 74 p.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : в 3 т. / А. П. Закалюк. – К. : ЮрінЕ, – 2007. – 423 с.
5. Большой юридический словарь. – М. : Инфра-М, 1999. – С. 327.
6. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактики злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011.
7. Шепеленко Л. А. Преступность как система: попутка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко. – Луганск : РИОЛ-ГУВД, – 2006. – 93 с.
8. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. – Х. : Одісей, 2004. – 1148 с.
9. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія / М. Г. Вербенський. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2009. – 355 с.
10. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность : монография / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Юрид. л-ра, 1969. – 424 с.
11. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 348 с.

Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності як галузь кримінології / Р. С. Веприцький // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 84–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_16.pdf

Розглянуто питання аналізу фактів протиправної поведінки, взаємозв'язок і взаємозалежність причин та умов правопорушень з їх наслідками та взаємний вплив злочинності на суспільство і суспільства на злочинність.

Веприцький Р.С. Феноменология преступности как область криминологии

Рассмотрены вопросы анализа фактов противоправного поведения, взаимосвязь и взаимозависимость причин и условий правонарушений с их последствиями и взаимное влияние преступности на общество и общества на преступность.

Vepritskiy R.S. Phenomenology of Crime as an Area of Criminology

The problems of analysis of the facts of the wrongful behavior and interdependence of causes and conditions of offenses with the consequences of crime and mutual influence on society and society on crime are made.